

та жертвувателями Майдану, над учасниками протестів (можна зробити на основі Координаційного центру правової допомоги). Залучити кілька менеджерів та юристів (можливо, з помічників депутатів), створити сайт (бажано), кул-центр (якщо кількість звернень виявиться надто великою) або просто контактні телефони – для звернень скривджених. (Бажано, щоб в акції на паритетних засадах взяли б участь представники усіх трьох опозиційних партій та фракцій). Максимально широко розповсюдити інформацію про проект. Розподіляти ті чи інші перевірені випадки переслідувань серед опозиційних народних депутатів, орієнтуючись на фактор регіональної прив'язки. Кожний факт тиску на людей, який мав місце, підкріплювати однотипним депутатським зверненням у відповідні органи влади. З приводу кожного факту тиску готувати резюме – для оголошення депутатом-публічним спікером на популярних ток-шоу. Кожен факт тримати на контролі і, за необхідності, повертатись до його розголосу або публічно відзвітуватись – як те чи інше порушення прав людини виправлено (звісно, за згоди самого скривдженого чи ображеного).

Тільки в такий спосіб, коли головною технологією стане солідарність та координація зусиль усіх живих душ, можна відбити атаку бісівського війська, а потім – народити нову

країну. Саме таке братське ставлення до незнайомих, але близьких за духом людей може стати підмурком тої України, про яку всі мріють: Україна – як солідарність усіх живих душ – проти «тітушок», тобто тих, в кого душа вмерла, завмерла, заснула чи навіть ніколи не народжувалась. Бо нову країну здатні заснувати лише люди з живими та прекрасними душами [3].

Не виключено, що Майдан – це прообраз отого новітнього суспільства, актуального у XXI столітті, яке зараз всі шукають та моделюють. І події грудня 2013 року в центрі Києва, які в усьому світі спостерігають у прямому ефірі, стануть переламними не лише для історії України, але й для людства в цілому, оскільки тут-і-зараз народжуються нові відносини, нові соціальні формати, нові моделі Царства Божого на Землі.

1. *Окара А.* Майдан як українське чудо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/52b1cb1b5785f/>. 2. *Окара А.* Технологія спротиву репресіям влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/52b4a82bdf825/>. 3. *Окара А.* Кого родит революція-2013? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/okara/52bc008f2d0c4/>.

Борис Петруньок

Роль еліти в процесі етнічної мобілізації

У статті досліджується місце еліти в процесах етнічної та етнополітичної мобілізації, а також процес формування національної спільноти.

This paper investigates the local elites in the process of ethnic and ethno-political mobilization, and the process of formation of a national community.

Поняття етнічної мобілізації зазвичай використовується для характеристики цілого ряду явищ у процесі розвитку етнічних і національних спільнот. Відповідно, можна побачити досить багато різночитань як у трактуванні самого терміна, так і окремих його визначальних складових. Загалом, етнічна мобілізація – це термін із галузі етносоціології та етнопсихології. «Етнічна мобілізація – термін, прийнятий для визначення цілеспрямованої діяльності, пов'язаної з активізацією етнічної ідентифікації, формуванням і розповсюдженням ідей об'єднання всіх представників того чи іншого етносу. Кінцева мета етнічної мобілізації – організація дій, спрямованих на етнічне самоутвердження і самовизначення» [4].

З даного визначення випливає висновок, що етнічна мобілізація фактично переслідує цілі національної спільноти, характеризує процес політизації етнічності. Якщо опиратися на класичну роботу Дж. Родшильда «Етнополітика: концептуальні рамки», на яку, зокрема, посилається О. Картунов, то процес політизації етнічності означає, що спільнота починає політизувати власні цінності, відстоювати їх засобами політики («політика є корисною для здоров'я їхніх культурних цінностей»). У цьому ж контексті слід говорити про те, що реально вираження політизація етнічності знаходить у реальній зовнішній політиці. Етнічні й національні спільноти стають активними її суб'єктами. Вони легітимізують чи делегітимізують політичні системи, уряди, рішення і т. д. Політизація етнічності виступає логічним продовженням етнічного ренесансу (культурно-духовного відродження спільноти). Загалом політизація етнічності розглядається

в якості трьохскладового процесу: 1) набуття політичної свідомості (перш за все, елітою), 2) етнічна мобілізація, 3) вихід на політичну арену (здійснення реального впливу; політична суб'єктність).

У даному випадку саме мобілізаційна складова виступає ключовою – набуття елітою політичної свідомості є її початковим етапом (можна говорити про мобілізацію в середовищі еліти), а активні політичні дії є результатом мобілізації, і саме вони, в першу чергу, характеризують її ефективність. Політизація цінностей, насправді, не є суто формальною процедурою. Тут ми говоримо про модифікацію певних ціннісних культурних символів, артефактів, практик і т. д., коли їх відстоювання можливе лише у формі політичних вимог суверенітету. Відповідно успішність такої модифікації гарантує (чи не гарантує) успішність спільноти як політичного суб'єкта.

У більшості дослідників основною рушійною силою процесу політизації етнічності, головним його мотиватором визначається якраз політична еліта. При цьому основні відмінності у розумінні даного феномена виявляються у механізмах впливу на спільноту і природі мотивів самої еліти.

Перше, про що треба сказати у цьому випадку, – це те, що в загальнотеоретичному плані більшість сучасних науковців роблять свої висновки на основі відносно недавніх (поточних) історичних прикладів. Так, справедливо говорять про етнічний ренесанс в епоху падіння імперій в середині-кінці XX століття. Останньою такою значною подією фактично є розвал СРСР. Ми спостерігаємо мобілізацію і політизацію етнічності в ряді спільнот, які отримують суверенітет і

незалежність. Базою для аналізу в цьому випадку стають історії національно-визвольних рухів. Як говорять дослідники, зокрема, М. Губогло, в даній ситуації парадоксально поєднуються процеси глобалізації та індивідуалізації. Національно-визвольні рухи борються за поширення (на їхню спільноту) глобальних стандартів, прийнятих у якості нормативів у міжнародно-правовій практиці. Фактично, це вимоги територіального та адміністративного суверенітету для спільноти, визнання рівноправності й недискримінації. З іншого боку, загальні глобалізовані механізми і норми використовуються для утвердження специфічного, індивідуального способу життя і суспільної організації, які проявляються у конкретних практиках.

«Парадоксальність етнічній мобілізації надає синхронне протікання двох сучасних процесів, що мають різноспрямований характер: глобалізація та індивідуалізація. Як вже неодноразово зазначалося, з одного боку, відбувається утвердження глобального менталітету за рахунок повсюдного, мало не універсального поширення подібних рис, стандартів і норм способу життя, прилучення до загальнолюдських цінностей мислення та поведінки. З іншого боку, набирає обертів тенденція, в ході якої народи реалізують своє прагнення до утвердження своєї ідентичності, за рахунок збереження та культивування своєї самобутності, що часом призводить до відокремлення або навіть ізоляції» [2]. Звичайно, у даному випадку ми говоримо про сучасну західну модель суспільних відносин, яка будується на подібних глобальних стандартах. Як показує практика, вимоги утвердження індивідуального (специфічних практик способу життя) з використанням глобальних стандартів можливе навіть у спільнотах, які є мігрантськими, сформувалися за досить короткий період, однак зберігають культурну й ціннісну окремішність. Наприклад, це мусульманські (арабські, турецькі) спільноти в країнах Європи. Щоправда, на даний момент у них відсутні вимоги політичного суверенітету, однак дуже серйозно представлені культурні й ціннісні вимоги подібного плану. Час від часу через це трапляються конфлікти. Подібна ситуація також характерна для емігрантських країн (США, Канада, Австралія). У Сполучених Штатах Америки зафіксовано 215 етнічних груп (станом на 1990 рік), при цьому лише 5 % населення ідентифікують себе як «американці». При цьому великі групи виразно формують політичні вимоги (спеціальні статуси для певних етнічних територій). Фактично спостерігається подальший процес розщеплення федеративного утворення. Присутнє явище зворотної дискримінації, коли певні економічні й соціальні преференції отримують представники групи, яка від початку вважається недомінантною і такою, що зазнає утисків.

Описана вище ситуація, коли дослідження етнічного ренесансу і політизації етнічності базуються на сучасних історичних фактах, дає уявлення про вихідні позиції еліти етнонаціональних спільнот у цих процесах. Коли ми говоримо про те, що еліта набуває певної політичної свідомості – то це зазвичай означає що неполітична етнічна еліта (культурна, традиційна чи інша) поступово починає оформлювати політичні вимоги, при цьому представляючи їх, як захист інтересів спільноти. Можна виділити певні особливості такої ситуації.

Еліта і спільнота виступають у положенні підпорядкованості еліті, яка є чужою для даної спільноти (у ситуації, коли ми говоримо про національно-визвольний рух). При цьому подібна ситуація може бути певною мірою характерною і

для демократичних розвинених держав. Так відбувається тому, що навіть за відсутності офіційного нав'язування певної форми суспільних відносин, норм і цінностей держава не може бути ціннісно нейтральною і забезпечувати рівні права для представників усіх спільнот, що підкоряються її суверенітету.

В ситуації, коли пануюча етнічна група починає нав'язувати свою волю іншим спільнотам, вони починають боротися проти такого домінування. При цьому їх опонентами виступають офіційні державні інституції (якщо таке домінування формалізовано) або, власне, етнічні спільноти.

У даному контексті однією з важливих причин етнічної мобілізації є часто неусвідомлене прагнення представників певної спільноти підкорятися етнічно спорідненим управлінським структурам. Навіть у тому випадку, коли вони є менш ефективними. Тим не менше, в дослідницькому середовищі домінує думка про те, що основним мотивом еліти, що стоїть на чолі політизації етнічності, є її власні соціальні інтереси. Представники інтелігенції (культурної еліти) набувають ознак політичної еліти, коли формулюють певні політичні вимоги, які також певною мірою відображають інтереси спільноти і завжди репрезентуються як такі. Хоча при цьому, звичайно, не можна применшувати об'єктивні чинники, що зумовлюють процеси політизації етнічності. Вони вже можуть бути зафіксовані через об'єктивну можливість і готовність членів спільноти активно засвідчувати свою належність до неї. Фактично, у даному випадку ми говоримо про питання національної ідентичності (яка, на відміну від етнічної ідентичності, безпосередньо пов'язана з політичною дією).

Однак, у деяких дослідженнях поняття етнічної мобілізації розглядається значно ширше. Перш за все, тоді, коли ми говоримо про проблему формування націй як таких. Як зазначає Е. Сміт, в теорії нація розглядається як «європейська нація», що є модерним феноменом. В той же час, у дечому подібні соціальні механізми згуртування на основі спільних цінностей можна побачити значно раніше і поза межами Європи. Так, наприклад, Е. Сміт говорить про подібні механізми культурної соціальної мобілізації у Давньому Єгипті, Месопотамії тощо. Однак, у такому випадку досить складно їх прослідкувати через недостатню кількість писемних першоджерел, інших артефактів, які могли б виступати в якості підтвердження зв'язків, які ми характеризуємо як передумову згуртування. Більшою мірою ми говоримо про певні припущення. Крім того, механізми згуртування тут будувалися на інших формах групової солідарності (яку не можна назвати «етнічною» в сучасному розумінні). Тут простежується більша опора на певні статусні системи, що побудовані на релігійному віровченні або традиції. Навіть якщо не брати до уваги дискусії з приводу часу і місця виникнення феномена нації, то ми можемо сказати, що процес політичної мобілізації етнічності навіть у Європі проходив по-різному.

Загалом можна окреслити 2 види націй через процедуру їх формування (частіше в контексті національно-визвольних рухів XIX – кінця XX століття говорять про кілька хвиль національного самовизначення; однак більша частина таких спільнот може бути віднесеною до категорії так званих «нових націй»). Першим видом у даному поділі будуть «старі нації» – національні спільноти, які виразно проявляються з кінця XVIII – початку XIX століття (вони формулюють політичні вимоги, вимоги суверенітету). При цьому дослідники говорять про тривалий процес їх формування, який дозволив проявитися у формі повноцінних національних спільнот в

зазначений період. Прикладом старих націй, у першу чергу, є англійська, французька та іспанська. Для характеристики процесів націєтворення в старих європейських монархіях Е. Сміт застосовує поняття латеральної (домінантної) групи. Латеральною суспільною групою у нього виступає родова аристократія, яка в переважній більшості випадків є моноетнічною (фактично є носієм етнічних цінностей), крім того, внаслідок сильного внутрішнього зв'язку й родової спорідненості вона є дуже стійкою і стабільною.

Ця група фактично є носієм державного суверенітету, носієм верховної влади, етнічним ядром, яке поступово інкорпоровало інші суспільні верстви. «В Англії, Франції, Іспанії, Швеції, а до певного ступеня в Польщі і Росії панівна латеральна етнічна група, що становила етнічне ядро держави, мало-помалу ставала спроможна інкорпоровувати середні верстви й навколишні регіони до панівної етнічної культури. Основним проводирем такої інкорпорації була нова бюрократична держава. Через свій військовий, адміністративний, фінансовий і юридичний апарат вона могла визначати й поширювати комплекс вартостей, символів, міфів, традицій і спогадів, що становили культурну спадщину панівного аристократичного етнічного ядра. Таким способом аристократична етнічна держава дістала змогу визначити нову і ширшу культурну ідентичність для населення, навіть коли на практиці це часто супроводжувалось певним ступенем пристосування між панівною і периферійними етнічними культурами в межах параметрів, визначених владою панівного ядра» [6, с. 64].

Ми не можемо сказати, що подібна інкорпорація відбувається виключно адміністративними методами і повністю усвідомлюється домінуючою групою саме як необхідність згуртування. Ентоні Сміт говорить про поступове поширення, вибудовування національного міфу, що досить часто відбувається стихійно і фактично стає культурною основою майбутньої спільноти. В той же час цей дослідник у процесах інкорпорації виокремлює три складові: адміністративну, культурну та економічну. Еліта усвідомлено контролює лише першу з них. Культурна й економічна складові інкорпорації по суті є природними процесами і сприяють згуртуванню спільноти в межах адміністративно окреслених кордонів. (Поява національної держави серед іншого характеризується поступовим увиразненням адміністративних кордонів). Загалом дану ситуацію можна розглядати як частину глобалізаційних, модернізаційних процесів.

«Саме внаслідок цих трьох революцій – адміністративної, економічної та культурної – до складу домінуючої латеральної етнічної культури завдяки діяльності бюрократичної держави були інкорпоровані окремі віддалені регіони з їхніми етнічними групами, а також середні і нижчі класи. Утворення світських масових націй стало кінець кінцем наслідком енергійної програми політичного згуртування, здійснюваної через загальнодержавну систему народної освіти. Але їй довгі роки передувало поступове поширення аристократичної етнічної культури та її перетворення на справді національну культуру – таку, що була водночас і громадянська, й етнічна, єдина для всіх суспільних верств, узгоджуючись таким чином із поширенням громадянських та юридичних прав на різноманітні групи населення» [6, с. 69].

При цьому слід мати на увазі, що держава все ж таки часто втручається у процеси культурного й інформаційного розвитку та обміну з конкретною метою згуртування спільноти навіть тоді, коли це фактично є дискримінацією менш чисельних

груп (субетносів). Так ми можемо прослідкувати, наприклад, насадження єдиних мовних стандартів у Франції.

Тим не менше для ряду спільнот вихідні умови побудови національної держави (як основної мети етнополітичної модернізації) були іншими. В першу чергу, тут мова йде про етнічні спільноти, які були змушені боротися проти іноетнічної еліти, владних інституцій, які вона репрезентувала. Про це вже коротко говорилось вище. Тут формується національна контр-еліта, яка за визначенням не може бути від початку політичною, як і не може бути носієм суверенітету. Така еліта твориться з культурної, наукової, мистецької інтелігенції на основі певних об'єктивних процесів. При цьому від початку спостерігається політизація самої елітної групи і вже потім трансляція політичних вимог суверенітету на всіх представників спільноти. Ентоні Сміт називає такий процес народно-культурною мобілізацією (на початковому етапі – витворення певної культурної системи, спільної пам'яті для спільноти; потім її використання для відстоювання політичних вимог). Його розгортання можна репрезентувати у декілька етапів (автор характеризує такий процес як революцію):

«1. Рух від пасивної покірності спільноти до її активного політичного утвердження.

2. Рух за повернення спільноти на її батьківщину, безпечну й визнану компактну територію.

3. Рух за надання територіальній спільноті економічної єдності.

4. Рух за те, щоб поставити народ у центрі всіх інтересів і вихвалити маси, даючи їм освіту в дусі національних вартостей, спогадів і міфів.

5. Рух за перетворення членів етносу на юридичних «громадян», надавши їм громадянських, соціальних і політичних прав» [6, с. 78].

Для даної проблемної ситуації важливим зауваженням (з інструменталістської точки зору) є те, що, як правило, основним мобілізуючим стимулом для еліти є небезпека власної маргіналізації через невідповідність певним домінуючим етнокультурним чи іншим критеріям. Коли пристосування до них з якихось причин є неприйнятним, власне, і виникає факт спротиву, ініціюється мобілізація групи.

У даному контексті, наприклад, Пол Р. Брас говорить про 4 можливі варіанти протистояння для еліт у доіндустріальних суспільствах, які з певними зауваженнями можна переносити і на пізніші ситуації конфлікту:

– між місцевою елітою, що прагне утвердити свої привілеї у боротьбі проти іноземного завойовника;

– між конкуруючими релігійними елітами різних груп;

– між релігійними елітами і традиційною аристократією в межах однієї групи;

– між традиційними релігійними групами і чужою аристократією [1, с. 229].

Загалом, з усього вище викладеного можна зробити висновок, що процеси етнічної/етнополітичної мобілізації спільноти відбуваються за безпосередньої участі еліт, і, власне, завдяки їм. Однак, по суті завдання еліти можуть серйозно відрізнятись. Від необхідності згуртування групи з використанням уже наявного адміністративного управлінського апарату на основі спільних регламентованих норм і цінностей – до необхідності боротьби з контр-елітою, яка, як правило, розглядається як ворог через повну відмінність і протиставлення. (Існування однієї спільноти посягає на повноцінне існування іншої). Зважаючи на це, сучасні процеси етнічної мобілізації, політизації

етнічності, як правило, розглядають у системі досліджень етнічних конфліктів. При цьому вимальовується чітка схема розгортання конфліктної ситуації, яка загалом об'ємно включає в себе процес мобілізації (наявність певних конфліктних детермінант; їх актуалізація для групи; можливості реального протистояння між групами). Ключова роль у даних процесах також належить еліті. Зазвичай всі подібні сучасні феномени оцінюються негативно, адже вони несуть загрозу встановленому адміністративному і правовому порядку, є зовнішньополітичним дестабілізуючим чинником.

Як варіант визначення природи конфліктності між етнічними групами в сучасних державах українські дослідники [5] застосовують принцип соціальної стратифікації. При цьому держава розглядається як сукупність етнічних груп-страт, які з природних причин перебувають у нерівному становищі, щодо задоволення своїх потреб і прав. Така нерівноправність виступає основною причиною міжетнічних конфліктів і процесу політизації етнічності. Нерівноправність може бути спричинена цілеспрямованою, орієнтованою на дискримінацію певної групи політикою держави (фактично – етнізацією системи державного управління) або об'єктивно зумовленою нерівноправністю груп за різними «осями» соціальної стратифікації, природною соціально-культурною взаємодією між групами, яка склалася.

Однак на проблему етнічної/етнополітичної мобілізації і ролі у ній еліти як передумови формування національної ідентичності, є й інші погляди. Різничитання, в першу чергу, пов'язані з проблемою визначення часово-просторових рамок появи феномена нації. Так, наприклад, Волкер Коннор у своїй статті «Коли сформувалася нація?» фактично ставить під сумнів роль еліти в процесі творення нації.

«Як ми вже зазначали, національна самосвідомість – явище, притаманне не масі, а еліті, а усвідомлення масами своєї групової приналежності здебільшого не виявляється на рівні, достатньому для вивчення. Через це дослідники надміру покладаються на міркування інтелектуалів, чий узагальнення

стосовно існування національної самосвідомості виглядають надто сумнівними. І справді, можна сумніватися в тому, що позірно націоналістичні еліти у минулому були спроможні розглядати маси як частину своєї нації.... Розрив у часі між появою національної самосвідомості серед елітарних верств та її поширенням на маси, що розтягся подекуди на століття, нагадує нам про очевидний, втім, часто-густо ігнорований факт, що формування нації – це не подія, а процес» [3, с. 306].

Однак подібну аргументацію слід приймати з деякими застереженнями через те, що ми не можемо повністю відкинути значимість самоусвідомлення еліти навіть у тому випадку, коли вона явно не підтверджується самовизначенням широких верств. Тут ми можемо швидше говорити про недостатній зв'язок еліти з народною масою, а відповідно – про незавершеність процесу політизації етнічності і формування національної спільноти. При цьому питання має більш процедурний характер (про те, що вважати «початком» нації – самоусвідомлення еліти чи самоусвідомлення широких верств?). Ключова роль культурної і політичної еліти в процесах етнічної мобілізації в будь-якому випадку залишається визначальною.

1. Брас Пол Р. Етнічні групи і формування етнічної ідентичності / Пол Р. Брас // Націоналізм. Антологія [Текст]. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 225–235. 2. Губогло М. Язык и этническая мобилизация / М. Губогло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archipelag.ru/geoculture/langsnpeoples/Yazikovaya%20politika/mobilization/>. 16.12.13. 3. Коннор В. Коли сформувалася нація / В. Коннор // Націоналізм. Антологія [Текст]. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 301–307. 4. Крысько В. Этнопсихологический словарь / В. Крысько. – М.: МПСИ, 1999. – 342 с. 5. Маковська Д. Об'єктивний етнічний статус, як чинник етнополітичної мобілізації: Визначення параметрів вивчення / Д. Маковська // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. [текст]. – К., 2008. – Вип. 40. – С. 86–97. 6. Смит Е. Д. Национальная идентичность [Текст] / Е. Д. Смит; пер. П. Тарашук. – К.: Основи, 1994. – 223 с.

Максим Розумний

Цивілізаційний вибір України в контексті боротьби еліт за панування

У статті аналізуються світоглядні та соціально-структурні пріоритети різних типів еліти, що перебувають у стані перманентної боротьби за домінування в сучасному світі.

World-view and socio-structural priorities of different types of elite which are in permanent struggle for dominance in modern world are analyzed.

Межове цивілізаційне становище України визначає основні дилеми її суспільно-політичного, економічного і духовно-культурного розвитку. Специфікою цього розвитку є те, що він завжди був детермінований тим вибором, який у переломні моменти своєї історії робив український народ в особі своїх політичних, релігійних, культурних лідерів.

Запрошення варягів, хрещення за грецьким обрядом, козацько-шляхетський союз і козацько-шляхетська війна, унія і відновлення православної митрополії, союз гетьмана з царем та ідея слов'янської єдності кирило-мефодіївців, геополітичне роздоріжжя лідерів УНР і ЗУНР, українська драма періоду Другої Світової війни – цими явищами і подіями визначалася доля країни упродовж усього відомого нам періоду національної історії.

Стабільність і саме існування новітньої української держави багатьма спостерігачами й сьогодні ставляться

у залежність від того, який цивілізаційний вибір зробить державний провід і народ в умовах, коли протиставлення Заходу і Сходу на європейському континенті набуває нових конкретизованих інституційних, ідеологічних та соціально-економічних форм. Тому питання торгових і митних режимів, технічних регламентів і виробничих стандартів набуває такого ж доленосного значення, як колись питання військових союзів і конфесійної приналежності. За ними стоїть не лише питання економічної вигоди і технологічної доцільності, але й цивілізаційного вибору.

Правильність і усвідомленість цього вибору залежить, не в останню чергу, від того, наскільки правильно ми розуміємо та ідентифікуємо наявні альтернативи. Якщо ми назвемо це вибором між європейською та азійською культурою, то вибір буде один, а якщо дана колізія буде інтерпретована як протистояння православного слов'янства і католицько-